

Janusz Gnitecki

GENEZA PEDAGOGIKI HERMENEUTYCZNEJ

Symbol jest nierozzerwalnie związany z treścią ludzkiego życia. Treść życia człowieka można charakteryzować przyjmując różny sposób symbolicznego komunikowania, różne więc mogą powstać jej symboliczne reprezentacje. Każda taka symboliczna reprezentacja nie jest izomorficznym przekazem treści życia, obejmuje bowiem szerszą lub węższą kategorię zachowań i wytworów składających się na treść życia ludzkiego. Nigdy dotąd nie udało się, by była ona całością składającą się na treść życia. Dzieje się tak, ponieważ symbol traktowany jest zwykle w sposób zredukowany. Redukowany jest on głównie do kategorii znaku, gdy tymczasem jego sens i znaczenie są o wiele szersze i wykraczają daleko poza kategorię znaku.

Sztuka interpretacji, tłumaczenia czy wyjaśnienia sensu i znaczenia symbolu jest jedną z najstarszych i niepodzielnie związanych z historią rozwoju człowieka i tworzonej przez niego cywilizacji. Miała ona swoją nazwę: *hermeneutyka*.

W starożytnej Grecji *hermeneus* znaczyło zajmowanie przez kogoś drugiego albo trzeciego miejsca po bogach. To było bardzo eksponowane miejsce. W strukturze świata ludzkiego oznaczało to, że „hermeneuta” jest pośrednikiem między bogami a ludźmi. Nic więc dziwnego, że to Hermes był takim *hermeneus* — wysłannikiem bogów, pośrednikiem między bogami a ludźmi. Jemu to właśnie przypisuje się wynalezienie wszystkich sposobów potrzebnych do symbolicznego porozumiewania się (dzisiaj powiemy; symbolicznej komunikacji). Ten wynaleziony sposób porozumiewania się służyć miał przekładowi wiecznych idei boskich na skończoną i zrozumiałą treść ludzkiego życia¹.

¹M. J a n i o n, *Humanistyka: poznanie i terapia*, Warszawa 1982, s. 123–131.

Każdy okres rozwoju cywilizacji wnosił określoną wykładnię kategorii form symbolicznych składających się na sens i treść życia człowieka. Zmianie i modyfikacji podlegały hermeneutyki, czyli sztuki interpretacji form symbolicznych w różnych sferach życia człowieka.

Współczesna cybernetyczno-technokratyczna cywilizacja zatraciła w dużym stopniu swój sens humanistyczny głównie przez daleko posuniętą redukcję kategorii form symbolicznych. Redukcja ta sprowadzała symbol do kategorii nie tylko znaku, który może mieć wiele znaczeń, ale również kodu czyli znaku jednoznacznego. Współczesność zaznaczyła się gwałtowną redukcją symbolu do kategorii znaków jednoznacznych i ścisłych, kodów, systemów zerojedynkowych. Razem z redukcją kategorii symbolu redukcji ulega również *Animal symbolicum* — człowiek — a zwłaszcza sens i treść jego życia. Redukcji również ulega tworzona przez niego cywilizacja — świat ludzki. Obraz ten nie napawa optymizmem.

Przed jakimi dylematami staje współczesna pedagogika? Jakie są podejmowane próby ich przewyciężenia? Pytania te wyznaczają tło poszukiwań badawczych.

Podstawowym dylematem współczesnej pedagogiki jest to, że nie udało się jej stworzyć lepszego człowieka i lepszego świata, załamaniu bowiem uległy zarówno rewolucyjne, jak i ewolucyjne sposoby naprawy człowieka i świata. Dramatycznemu zachwianiu uległa ciągłość tradycji społeczno-kulturowej. Mówi się, iż natura ludzka zagubiła swój sens, swój paradygmat dalszego istnienia i rozwoju².

W dramatycznym odwróceniu znalazły się cybernetyczno-technokratyczne wizje rozwoju człowieka i tworzonej przez niego cywilizacji. Procesy społeczne z procesów uporządkowanych i w pełni sterowalnych, stały się burzliwe, otwarte i nieokreślone. Nauka stworzona na deterministycznych podstawach staje bezradna wobec wyłaniających się nowych problemów. Sytuacji tej towarzyszy postępujące różnicowanie warunków życia materialnego. Z jednej strony scybernetyzowane i stechnokratyzowane społeczeństwa zachodnie stworzyły wysokie standardy bytu materialnego. Nie idzie z tym w parze rozwój duchowy człowieka, jego życie bowiem uległo całkowitej materializacji. Prowadzi to nieuchronnie do degradacji życia duchowego. Z drugiej strony byt materialny społeczeństw krajów rozwijających się i postkomunistycznych ulega dramatycznemu pogorszeniu. Chcąc poprawić swoją kondycję w tym zakresie próbują one naśladować i niejako powtórzyć linię rozwojową scybernetyzowanych i stechnokratyzowanych społeczeństw zachodnich. Kreuje się więc cybernetyczno-technokratyczny model rozwoju

²E. M o r i n, *Zagubiony paradygmat — natura ludzka*, Warszawa 1977, s. 271–277.

człowieka. Ta wizja rozwoju jest przenoszona na procesy edukacyjne. Pedagogika ma służyć cybernetyczno-technokratycznej wizji rozwoju człowieka i ją wspierać.

Ale ta „powtórka” rozwoju scybernetyzowanych i technokratyzowanych społeczeństw zachodnich może się okazać jeszcze większym dramatem, stwarzać jeszcze większe zagrożenie dla treści życia człowieka. W takim dramatycznym położeniu znalazł się m.in. nasz kraj. Nic więc dziwnego, że poszukuje się paradygmatów rozwoju społecznego, kulturalnego, gospodarczego itp. W tym poszukiwaniu nie może zabraknąć głosu pedagogiki. Współczesna edukacja, tracąc swój sens osobotwórczy, staje się czynnikiem niszczącym naturę ludzką. Nie jest, jak dotychczas postulowano, wsparciem rozwoju świata ludzkiego, ale źródłem postępującej degradacji natury człowieka i tworzonej przez niego cywilizacji.

Skoro przez tyle wieków nie udało się pedagogice stworzyć lepszego człowieka i lepszego świata, to może nie potrafiła ona właściwie odczytać istoty natury ludzkiej, sensu jej istnienia, treści życia i kierunków dalszego rozwoju.

Potrzebne jest więc nowe spojrzenie na naturę człowieka. Wymaga to postawienia jeszcze raz — ale w innym kontekście — trzech podstawowych pytań współczesnej pedagogiki: kim jest człowiek? kim ma być człowiek? i kim się człowiek staje pod wpływem pedagogicznego działania? Odpowiedzi na te pytania próżno szukać w rozwiązaniach rewolucyjnych czy ewolucyjnych. I jedno, i drugie zawiodły. Nie miejmy w tym zakresie złudzeń. Czy współczesny człowiek, odarty z tych złudzeń, może istnieć?

Niektórzy mówią, że odpowiedzi na postawione pytania współczesnej pedagogiki należy szukać na Zachodzie. Po załamaniu się rozwiązań płynących ze Wschodu jest to kolejny nierozsądny radykalizm. Bogate społeczeństwa zachodnie żyją w „sennym otępieniu”. Człowiek syty i „pielegnowany” przez nadopieczuńcze państwo staje się niewolnikiem samego siebie; i całe społeczeństwo zachodnie jest właśnie w takiej niewoli.

Gdzie więc szukać mamy paradygmatów rozwoju współczesnego człowieka? Paradygmatów rozwoju współczesnego człowieka należy szukać w naturze ludzkiej. Potrzebne jest jednak na powrót (od nowa) odczytanie jej istoty i sensu dalszego istnienia.

Czy istnieje jakaś refleksja w historii kultury materialnej i duchowej człowieka, która pomogłaby odszukać zagubiony paradygmat natury ludzkiej? Podstawowe filozoficzno-pedagogiczne przesłanie starożytnej Grecji głosiło: poznaj samego siebie. A więc poznaj swoją naturę — naturę ludzką. Znajdź „człowieka” w samym sobie.

Na naturę ludzką składa się pewna treść życia. Stanowi ona z jednej strony o jakości człowieka, a z drugiej o jakości świata, w którym on żyje. Treść życia nie zamyka się (descenduje) w świecie materialnym, ale wybiega (transcenduje) ku wartościom nadającym sens ludzkiemu życiu. Tworzenie więc lepszego człowieka i lepszego świata to poszukiwanie wartości nadających życiu sens. Właśnie pedagogika — jako nauka zajmująca się tworzeniem lepszego człowieka i lepszego świata — powinna, jak się zdaje, takiego sensu poszukiwać.

Powszechne staje się wołanie o „pedagogikę usensownioną”. Pedagogikę, która potrafi odczytać sens życia ludzkiego i przywrócić człowiekowi należną mu ludzką naturę. Właśnie takiej pedagogiki poszukujemy, taką pedagogikę chcemy stworzyć, do takiej pedagogiki pragniemy się zbliżyć. Do takich poszukiwań usilnie i z całą determinacją zaprasza się wszystkie siły duchowe i materialne naszego społeczeństwa. Niech się włączą w to poszukiwanie, jeśli leży im na sercu dobro człowieka. Do takich dramatycznych poszukiwań zmusza nas nasza polska rzeczywistość.

Wprowadzeniem człowieka w życie wartościowe zajmuje się pedagogika. Nie mogą być jej obce sens i treść ludzkiego życia i składające się na nie różne kategorie zachowań symbolicznych. Skoro bowiem edukację pojmujemy jako symboliczną komunikację, to pedagogika — zajmująca się zmianą człowieka w różnych sferach jego życia i dziedzinach działalności — z konieczności musi zajmować się interpretacją treści życia ludzkiego w kategoriach form symbolicznych. Dla określenia takiej pedagogiki wprowadzimy nazwę *pedagogika hermeneutyczna*.

Co to jest hermeneutyka? Jakie są jej główne kierunki rozwoju? Do jakich ogólnych założeń odwołuje się hermeneutyczna koncepcja pedagogiki? Jaka jest jej geneza? Próbę odpowiedzi na te pytania podjęto w niniejszej pracy.

1. POJĘCIE HERMENEUTYKI

Termin *hermeneutyka* wywodzi się od greckiego słowa *ερμηνευτική*, które oznaczało ‘obwieszczenie, wypowiedanie, wyjaśnianie, wykładanie, tłumaczenie itp.’ Celem tych zabiegów było doprowadzenie do zrozumienia pewnego tekstu lub wypowiedzi, toteż *hermeneutyka* traktowana była jako sztuka „hermeneuein”, czyli wyjaśniania i przekładu określonych idei (np. boskich) na treść życia ludzkiego.

Hermeneutykę w starożytnej Grecji wiązano również z posłańcem bogów Hermesem. Jego głównym zadaniem było dokonywanie przekładu wiecznych idei boskich na treść życia człowieka. Do tego celu potrzebny był język. Zgodnie z mitologią grecką Hermesa uważa się za wynalazcę języka mówionego i pisanego.

Do filozofii termin *hermeneia* wprowadził już Arystoteles. Termin ten miał ukazywać związek między rzeczywistością a jej językowym przedstawieniem za pomocą wypowiedzi oraz między interpretacją tej wypowiedzi a jej rozumieniem³.

Termin *hermeneutyka* ostatecznie uprawomocnił się w filozofii w okresie nowożytnym. Wzrost popularności tego pojęcia doprowadził również do jego znacznego zróżnicowania i współcześnie można mówić o przypisywanych mu wielu różnych znaczeniach.

Hermeneutykę zwykle określa się jako ogólną teorię interpretacji i rozumienia kategorii form symbolicznych składających się na treść życia człowieka. W zależności od sensu i znaczenia przypisywanego formom symbolicznym, hermeneutyka może być różnie pojmowana. Można ją traktować jako teorię interpretacji i rozumienia tekstu mówionego i pisanego (Schlaiermacher), swoistą metodologię humanistyczną (antynaturalistyczną) opartą na kategorii rozumienia (Dilthey), ontologię rozumienia (Heidegger), filozofię rozumienia (Gadamer), teorię komunikacji symbolicznej (Habermas) itd.

Symbol może być sprowadzony do kategorii znaku semantycznego. Mamy wówczas do czynienia z tzw. hermeneutyką zredukowaną. Na symbol i „poznanie” symboliczne można również spojrzeć w sposób ustanawiający. Wówczas z symbolem i „poznaniem” symbolicznym związana jest zawsze: 1) myśl pośrednia, 2) obrazowa obecność transcendencji, 3) epifaniczne („objawione” poprzez interpretowany symbol) rozumienie. Stanowisko to prowadzi do wyróżnienia hermeneutyk ustanawiających.

Symbol składa się jak gdyby z dwóch części: 1) części „widzialnej”, znaczącej, będącej znakiem lub sygnałem o określonej treści, który **c o ś z n a c z y**, 2) części „niewidzialnej” coś oznaczającej, której sens należy dopiero odczytać. Część „niewidzialna” symbolu ma nam zawsze coś bardzo ważnego do zakomunikowania, **c o ś w a ż n e g o o z n a c z a**.

Symbol w sensie ustanawiającym — czyli ze względu na to, co jest w nim znaczące i oznaczone — charakteryzuje się określoną **g i ę t k o ś c i ą** (można przypisać mu wiele różnych znaczeń i sensów) i **o t w a r t o ś c i ą** (można przypisać mu całkiem nowe znaczenia i sensy).

³J. S t e l m a c h, *Co to jest hermeneutyka?* Wrocław 1989, s. 4.

Symbol może też coś ściśle konkretnego znaczyć. Jego treść jest wówczas jednoznaczna i zamknięta. Symbol zostaje tu zredukowany do kategorii znaku „jednoznacznego”.

W kulturze europejskiej, głównie za sprawą Kartezjusza, filozofii pozytywistycznej i neopoztywistycznej oraz scjentyzmu, nastąpiło zredukowanie części znaczącej symbolu do terminu (znaku) semantycznego. Służyć on miał przede wszystkim do wyrażania jakichś stosunków w obserwowalnym „obiektywnym” świecie. Usunięcie z części znaczącej symbolu tego wszystkiego, co było upostaciowionym znaczeniem, w konsekwencji doprowadziło do triumfu pragmatycznej mocy znaku. Oznaczało to zwycięstwo wyjaśnień pozytywistycznych i neopoztywistycznych nad wyróżnionymi trzema stanami „poznania” symbolicznego (myślą pośrednią, obrazową transcendencją i wyobraźnią rozumiejącą). G. Durand nazywa to radykalnym obrazoburstwem w różnych dziedzinach nauki i sferach życia ludzkiego⁴. Współcześnie zarysowuje się tendencja do przywracania hermeneutyce ustanawiającej i wyobraźni symbolicznej odpowiedniego miejsca w poznaniu naukowym i życiu człowieka.

2. KIERUNKI I NURTY WSPÓŁCZESNEJ HERMENEUTYKI

Wśród głównych kierunków nowożytnej hermeneutyki można wymienić m.in.: (1) hermeneutykę jako teorię interpretacji tekstu mówionego i pisanego (Schlaiermacher, Baumgarten), (2) hermeneutykę jako epistemologię (metodologię) rozumienia (W. Dilthey), (3) hermeneutykę jako ontologię rozumienia (E. Husserl, M. Heidegger), (4) hermeneutykę jako filozofię rozumienia, swoiście pojętą teorię poznania i epistemologię nowego typu (H. G. Gadamer), (5) hermeneutykę jako teorię refleksyjną, „hermeneutykę hermeneutyk” (P. Ricoeur), (6) hermeneutykę jako teorię komunikacji symbolicznej (J. Habermas, K. O. Apel), (7) hermeneutykę jako interpretację egzystencjalną (R. Bultmann) i in.

Każdy z wymienionych kierunków współczesnej hermeneutyki krótko scharakteryzujemy.

- Hermeneutyka jako ogólna teoria interpretacji i rozumienia tekstu mówionego i pisanego jest najbardziej rozpowszechnioną i znaną koncepcją hermeneutyki w literaturze filologicznej. Odwołuje się ona do pierwotnego zna-

⁴G. Durand, *Wyobraźnia symboliczna*, Warszawa 1986, s. 19–34.

czenia pojęcia *hermeneutyka*. Traktowana jest jako ogólna teoria wykładni i rozumienia tekstu mówionego i pisanego. Teoria ta formułuje powszechnie stosowane reguły i metody interpretacji tekstów⁵.

Ogólna teoria hermeneutyczna powstała w wyniku syntezy hermeneutyki biblijnej z tzw. hermeneutyką klasyczną (filologiczną). Syntezy tej dokonał po raz pierwszy (XVIII w.) S. J. Baumgarten. Był on reprezentantem tzw. racjonalizmu teologicznego. Teoria hermeneutyczna miała wg niego formułować reguły interpretacji wszelkich znaków.

Dalszy znaczący rozwój teorii interpretacji i rozumienia tekstu mówionego i pisanego związany był m.in. z osobą F. E. D. Schläiermachera. Nie ograniczył się on tylko do opracowania reguł interpretacji o znaczeniu uniwersalnym, ale podjął się też zbadania procesu rozumienia leżącego u podstaw wszelkiej interpretacji.

- Hermeneutykę jako epistemologię (lub metodologię) rozumienia znajdujemy w pracach Wilhelma Diltheya. Według niego jest ona nową metodologią nauk humanistycznych — metodologią rozumiejącą⁶. Metodologię rozumiejącą przeciwstawia on metodologii nauk przyrodniczych. Nauki przyrodnicze wyjaśniają rzeczywistość; głównym zadaniem nauk humanistycznych jest rozumienie rzeczywistości ludzkiej. Za szczególnie ważny przedmiot rozumienia W. Dilthey uważał utrwalone na piśmie „ekspresje ludzkiego ducha (życia)”. Badanie pisemnych wytworów ludzkiego życia nazywa on interpretacją lub wykładnią, stanowiącą podstawę rozumienia. Rozumienie oparte na interpretacji jest obiektywnym sposobem badania przejawów ludzkiego życia. Ostatecznie więc tzw. metodologia rozumiejąca nie ogranicza się tylko do dzieł utrwalonych na piśmie, ale obejmuje wszelkie wytwory kultury duchowej człowieka. W późniejszym okresie W. Dilthey przyjął stanowisko, iż wyjaśnienie (charakterystyczne dla nauk przyrodniczych) i rozumienie (charakterystyczne dla nauk humanistycznych) to dwa wzajemnie uzupełniające się sposoby badania zjawisk humanistycznych. Wyjaśnienie stanowi punkt wyjścia do rozumienia zjawisk humanistycznych. Stanowisko to zostało zaakceptowane przez część humanistów (w tym zwłaszcza pedagogów) na Zachodzie.

- Hermeneutyka jako ontologia rozumienia jest próbą znalezienia nowych podstaw teoretycznych dla hermeneutyki. Podstaw tych, zdaniem E. Husserla i M. Heideggera, należy szukać w założeniach ontologicznych. W ten sposób doszło do wyodrębnienia w hermeneutyce XX wieku tzw. onto-

⁵T. B u k s i ń s k i, *Zasady i metody interpretacji tekstów*, „Studia Filozoficzne” 1988, nr 12.

⁶E. P a c z k o w s k a – Ł a g o w s k a, *Filozofia nauk humanistycznych w ujęciu W. Diltheya*, Kraków 1981.

logii rozumienia (lub, jak to określa P. Ricoeur — fenomenologii „szczepu” hermeneutycznego).

E. Husserl podejmuje krytykę obiektywizmu metodologicznego w wydaniu zarówno naturalistycznym (pozytywistycznym, neopozytywistycznym), jak i antynaturalistycznym (w tym głównie metodologii rozumienia W. Diltheya). W rezultacie odrzuca koncepcję hermeneutyki jako naukowo obiektywnej metody interpretacji. Przyjmuje, iż „świat życia” jest pierwotny w stosunku do relacji *podmiot–przedmiot*. Dokonuje więc redukcji pytania o byt do pytania o sens bycia. Uznaje, iż wcześniejsze od teorii poznania jest samo życie, rozumienie jako proces interpretacji jego przejawów.

Za sprawą M. Heideggera hermeneutyka staje się problemem *stricto* filozoficznym. Dążył on do wypracowania pierwotnej struktury rozumienia — ontologii rozumienia. Rozumienie nie jest tu ani procesem psychicznym, ani sztuką interpretacji tekstów, ani procesem poznania, ale formą — sposobem istnienia (bycia) człowieka. Ten sposób istnienia (bycia) człowieka ściśle związany jest z jego indywidualną egzystencją (*Dasein*). Obdarza go zdolnością rozumienia samego siebie. Korzystając z założeń filozofii fenomenologicznej i egzystencjalnej M. Heidegger zbudował nową odmianę hermeneutyki — ontologię rozumienia⁷. Zrywa ona zdecydowanie z hermeneutyką W. Diltheya pojmowaną jako teoria poznania (epistemologia rozumienia). Koncepcja ta wywarła znaczący wpływ na dalszy rozwój współczesnej hermeneutyki — zwłaszcza na poglądy H. G. Gadamera, R. Bultmanna, J. Habermasa i P. Ricoeura.

• Hermeneutyka jako filozofia rozumienia jest koncepcją hermeneutyki w wydaniu H. G. Gadamera. Zdaniem tego autora, hermeneutyka jest nie tylko i nie tyle teorią interpretacji i wykładni tekstu, metodologią humanistyki (epistemologią rozumienia), sposobem istnienia człowieka (*Dasein*), zdolnością rozumienia samego siebie, ile przede wszystkim filozofią nowego typu — filozofią rozumienia⁸. Podstawowym zadaniem tego typu filozofii jest opis procesu rozumienia, przy czym rozumienie jest tu główną formą zachowania się człowieka wobec świata.

Filozofia według H. G. Gadamera jest nauką (wiedzą) zajmującą się badaniem procesu rozumienia. W procesie tym obok rozumienia współwystępuje również interpretacja. Interpretacja i rozumienie tworzą razem dwa ściśle

⁷M. Heidegger, *Sein und Zeit*, Tübingen 1979; K. Michalski, *Heidegger i filozofia współczesna*, Warszawa 1978.

⁸A. Bronk, *Rozumienie — dzieje — język. Filozofia hermeneutyczna H. G. Gadamera*, Lublin 1982; H. G. Gadamer, *Philosophische Hermeneutik*, Frankfurt am Main 1976; tenże, *Rozum, słowo, dzieje*, Warszawa 1979; E. Kobylńska, *Hermeneutyczna wizja kultury*, Warszawa–Poznań 1986.

ze sobą związane działania poznawcze. Struktura procesu rozumienia jest uniwersalna, czyli zawsze taka sama, a samo rozumienie ma charakter językowy i historyczny. Oznacza to, że żaden sens nie jest z góry dany, ostatecznie ustalony, ale jest procesem wiecznego stawania się i tworzenia. Punktem wyjścia procesu rozumienia jest dialog, rozmowa, w której bierze udział cała wspólnota ludzka. Hermeneutyka nie jest tu pojmowana jako gotowa teoria ani też metoda naukowego poznania. Jest raczej ustawiczną próbą myśli, dialogiem, żywym procesem, rozmową, ciągłym na nowo stawaniem się.

• Hermeneutyka jako teoria refleksyjna powstała jako wynik zainteresowań badawczych P. Ricoeura. Zdaniem P. Ricoeura we współczesnej teorii poznania występuje konflikt interpretacji. Istnieje potrzeba uzgodnienia różnic interpretacyjnych. Funkcją taką pełniłaby hermeneutyka innego typu — hermeneutyka refleksyjna (zwana też „hermeneutyką hermeneutyk”). Jej przedmiotem zainteresowania, według P. Ricoeura, jest refleksja odniesiona do języka symbolu religijnego, przy czym język symbolu jest tu językiem pierwotnym dla języka religijnego. Symbol stanowi więc podstawową kategorię badawczą hermeneutyki refleksyjnej. Aby rozumieć symbol religijny, trzeba poddać go interpretacji. Kluczową pozycją w interpretacji języka symbolicznego zajmuje tzw. słowo pierwotne — jego pierwotne znaczenie oraz nowe, uaktualnione znaczenie, otrzymane w wyniku dokonanej na nowo interpretacji. Drugą kluczową pozycję zajmuje tzw. struktura symboliczna. Jest ona relacją między sensem pierwotnym (dosłownym, bezpośrednim) a wtórnym (pośrednim, przenośnym). Sens pierwotny wyznacza sens wtórny danej struktury znaczeniowej.

Interpretacja w koncepcji hermeneutyki P. Ricoeura jest pracą myśli polegającą na odszyfrowaniu sensu ukrytego w sensie widocznym. Istnieje ścisły związek między pojęciem symbolu a jego interpretacją. W każdej sytuacji, gdy pojawia się struktura symboliczna, istnieje potrzeba interpretacji.

Na tzw. doświadczenie hermeneutyczne według P. Ricoeura składają się trzy elementy: (1) tekst, który zawiera symboliczne struktury znaczeniowe, (2) interpretacja, będąca aktem wspólnoty interpretacyjnej, refleksyjnym wycinkiem tej wspólnoty, której celem jest odtworzenie pierwotnego sensu słowa, (3) tradycja, leżąca u podstaw całego procesu rozumienia.

Reasumując można powiedzieć, że hermeneutyka w wydaniu P. Ricoeura jest teorią języka symbolicznego. Ma ona charakter refleksyjny, krytyczny i

historyczny. Jest poszukiwaniem sensu danej struktury symbolicznej poprzez odwoływanie się do jej sensu pierwotnego⁹.

• Hermeneutyka jako teoria komunikacji symbolicznej reprezentowana jest współcześnie przez J. Habermasa i K. O. Apela. Koncepcja ta powstała w wyniku krytyki założeń hermeneutyki H. G. Gadamera. Według J. Habermasa hermeneutyka może odgrywać ograniczoną rolę w sferze praktyki związanej z komunikacją międzyludzką¹⁰. Komunikacja międzyludzka polega tu na oddziaływaniu ludzi na siebie za pomocą symboli. Oddziaływanie to musi być zgodne z obowiązującymi normami społecznymi, które muszą być znane i przestrzegane przez komunikujące się strony. Hermeneutyce przypada rola opracowania zasad i norm porozumiewania się ludzi. Przedmiotem jej zainteresowania jest też wyjaśnienie istoty procesu komunikacyjnego. Pełni więc ona funkcje eksplanacyjne. Ponadto zapewnia możliwość porozumienia komunikujących się podmiotów, warunkujące samookreślenie się grup społecznych, umożliwia stwierdzenie ich tożsamości oraz indywidualizację podejścia poszczególnych członków w grupie społecznej. W wielu swoich przesłaniach hermeneutyka J. Habermasa nawiązuje do niektórych założeń W. Diltheya i E. Husserla. Koncepcja J. Habermasa jest jednak czymś więcej niż tylko teorią komunikacji symbolicznej. Jest także teorią krytyczną. Jej wpływ na nauki społeczne (w tym także na pedagogikę ogólną) jest znaczący. Dość wspomnieć, że pedagogika ogólna traktowana jest często jako teoria krytyczna i takie jej ujęcie przenika stopniowo w świadomość wielu pedagogów.

• Hermeneutyka jako interpretacja egzystencjalna jest przedmiotem zainteresowania R. Bultmanna¹¹. Jest to teoria krytyczna związana głównie z *Biblią*. Koncepcja hermeneutyki egzystencjalnej R. Bultmanna ma stworzyć warunki rozumienia tekstu biblijnego przez współczesnych ludzi. Nowym elementem wprowadzonym przez tego autora jest pojęcie „interpretacji egzystencjalnej”. Proces interpretacji egzystencjalnej przebiega przez trzy etapy: (1) pierwszym jest krytyka rzeczowa (*Sachkritik*) tego, co w *Biblii* zostało powiedziane oraz krytyka rzeczowo rozumianej egzegezy (*Sachexegeze*), czyli tego, co w *Biblii* zostało pomyślane, (2) drugim etapem jest krytyka tzw. własnej postawy egzegety (*Selbstkritik*), warunkującej rozumienie

⁹P. O z d o w s k i, *Teoria kultury wobec hermeneutyki Ricoeura*, Warszawa-Poznań 1984; P. R i c o e u r, *Egzystencja i hermeneutyka. Rozprawy o metodzie*, Warszawa 1985; t e n ż e, *Symbolika zła*, Warszawa 1986.

¹⁰K. O. A p e l, *Transformation der Philosophie*, Frankfurt am Main 1981, t. 1, 2; J. H a b e r m a s, *Teoria i praktyka*, Warszawa 1983; A. S z a h a j, *Ciągłość i zmiana teorii krytycznej. Przyczynek do analizy poglądów Jürgena Habermasa*, „Studia Filozoficzne” 1989, nr 9.

¹¹J. S t e l m a c h, *op. cit.*

(*Verstehen*) lub samorozumienie (*Selbstverständnis*), (3) trzecim etapem jest poddanie się transcendencji i dojście do poznania istoty rzeczy. Głównym przesłaniem interpretacji egzystencjalnej jest więc stworzenie warunków, w których tekst biblijny p r z e m ó w i ł b y do współczesnych ludzi. W związku z tym R. Bultmann stawia problem demitologizacji *Nowego Testamentu*. Program interpretacji egzystencjalnej zyskał aprobatę wielu teologów chrześcijańskich, nie zaakceptowali oni jednak postulatu demitologizacji *Nowego Testamentu*; spotkał się on ze zdecydowanym ich sprzeciwem.

A oto niektóre szczegółowe nurty współczesnej hermeneutyki: (1) hermeneutyka biblijna jako teoria interpretacji Pisma Św.; z niej ukonstytuowała się hermeneutyka ogólna i inne hermeneutyki szczegółowe, (2) hermeneutyka filologiczna jako szczegółowa teoria interpretacji tekstu literackiego, który stanowi zamkniętą całość, (3) hermeneutyka prawnicza jako teoria jednoznacznego objaśniania i rozumienia tekstu prawnego, (4) hermeneutyka historyczna jako podstawa interpretacji i rozumienia wszelkich form symbolicznych w ujęciu historycznym, (5) hermeneutyka religioznawcza jako szczegółowa teoria wykładni różnych tekstów religijnych, (6) hermeneutyka archeologiczna, socjologiczna (np. tzw. socjologia rozumiejąca, interakcjonizm symboliczny), politologiczna, psychologiczna, ekonomiczna, dramatyczna, muzyczna itp., (7) hermeneutyka pedagogiczna jako szczegółowa teoria interpretacji kategorii form symbolicznych wchodzących w skład dziedziny pedagogiki.

Każdy z szczegółowych nurtów współczesnej hermeneutyki krótko scharakteryzujemy. Hermeneutyce pedagogicznej poświęcimy osobny podrozdział.

- Hermeneutyka b i b l i j n a jest jedną z najstarszych hermeneutyk. Genezy jej należy szukać w zamierzchłych czasach, w których to powstały judaistyczne księgi *Halacha* i *Haggada*. Traktowana była jako sztuka interpretacji i objaśniania Pisma Świętego.

Wyraźnie zaznaczyły się dwie sztuki interpretacji i objaśniania *Starego* i *Nowego Testamentu*. Wywodzą się one z odmiennej tradycji. Pierwsza była sztuką doskonaloną przez kolejne pokolenia rabinów; opierała się na koncepcji rozumienia natchnionego, wieszczego, będącego swoistym darem Bożym, którym obdarzeni są nieliczni uczeni w Piśmie. Druga stanowi nowy nurt w hermeneutyce biblijnej — nurt chrześcijański. Związany jest on z interpretacją i objaśnianiem Pisma Świętego w świetle wydarzenia Chrystusowego. Nie można zrozumieć Pisma Świętego bez właściwej interpretacji działalności Jezusa Chrystusa, jego Mesjańskiej i Zbawczej roli.



W rozwoju hermeneutyki biblijnej nurtu chrześcijańskiego pojawiają się: metoda alegorycznej interpretacji (Św. Orygenes, III wiek), metoda krytycznej egzegezy i badań filologicznych (Theodoros, Diodoros, IV–V wiek), metoda filozoficznej analizy procesu rozumienia oraz interpretacji i rozumienia pojęcia znaku (Św. Augustyn). Interpretacja Pisma Świętego związana jest z potrzebą tzw. interpretacji wieszczej, natchnionej. Jej celem jest prawdziwe zrozumienie Słowa Bożego. Podstawowym warunkiem zrozumienia jest wiara. „Zrozum, byś mógł wierzyć, wierz, byś mógł zrozumieć” — głosił Św. Augustyn.

W interpretacji Pisma Świętego wyodrębniono trzy poziomy: 1) katechetyczny, 2) egzegetyczny i 3) teologiczny. Poziomom tym można przypisać różne cele. W okresie po II Soborze Watykańskim szczególnie mocno podkreślony został paradygmat interpretacji biblijnej, głoszący, że wszelka wykładnia Pisma Świętego winna mieć na uwadze cel teologiczny. Współczesna hermeneutyka biblijna korzysta z założeń interpretacji wypracowanych na gruncie filozofii, lingwistyki i filologii. Wielką rolę przywiązuje się do języka jako środka porozumiewania się i narzędzia dialogu. Przykładem są tu m.in. prace Ricoeura — twórcy omówionej wcześniej hermeneutyki refleksyjnej oraz Bultmanna — przedstawiciela tzw. hermeneutyki egzystencjalnej. Hermeneutyka biblijna odegrała i odgrywa nadal bardzo istotną rolę w rozwoju hermeneutyki ogólnej oraz tzw. hermeneutyk szczegółowych¹².

• Hermeneutyka filologiczna jest szczegółową teorią interpretacji tekstu literackiego. Przedmiotem jej zainteresowań jest z jednej strony każdy tekst w sensie pewnej gramatyki całości, a z drugiej strony tylko taki tekst, który stanowi pewną zamkniętą (od strony literackiej) całość¹³.

Początków hermeneutyki filologicznej należy szukać w starożytnej Grecji: poczynając od prób fachowej wykładni poezji (a następnie prozy), głównie Homera, poprzez powiązanie sztuki interpretacji tekstu ze sztuką określaną jako retoryka, do prób opracowania ogólnych założeń krytyki i wykładni tekstu literackiego. Z pierwszym nurtem starożytnej hermeneutyki filologicznej związane było dążenie do objaśnienia i zrozumienia interpretowanego tekstu. Z drugim — powiązanie interpretacji z zasadami tworzenia rytmu, stosowania metafory, ogólnej kompozycji literackiej. Z trzecim — rozumienie języka poprzez krytykę i interpretację tekstu literackiego (szkoła filozofii aleksandryjskiej, II w. p.n.e.), analizę stylistyczną w powiązaniu z retoryką

¹² Tamże; P. Ricoeur, *Egzystencja i hermeneutyka...*

¹³ G. Bachelard, *Wyobrażenia poetycka. Wybór pism*, Warszawa 1975; G. Durand, *op. cit.*; J. Fisiak, *Wstęp do współczesnych teorii lingwistycznych*, Warszawa 1988.

oraz opracowaniem zasad tzw. interpretacji alegorycznej (szkoła pergamońska, II w. p.n.e.).

W okresie nowożytnym powstało wiele nurtów hermeneutyki filologicznej, nastąpiło też oddzielenie się jej od hermeneutyki biblijnej.

W fazie pierwszej (XVI, XVII, XVIII w.) hermeneutyka filologiczna podejmuje problem interpretacji oparty na ogólnie opracowanych regułach zwanych w skrócie *ars critica*. W fazie drugiej (XVIII i XIX w.) hermeneutyka filologiczna (głównie w Niemczech) w powiązaniu z rozważaniami z dziedziny historii, estetyki, psychologii, filozofii, prawa, a zwłaszcza teologii, zmierza do opracowania uniwersalnej teorii interpretacji tekstów literackich. Wśród czołowych reprezentantów tego nurtu wymienić można: G. F. Meiera (twórcę uniwersalnej teorii interpretacji filologicznej), Ch. G. Heyne'go (badacza mitów antycznych), F. E. D. Schlaiermachera i A. Böckha (zajmujących się poznaniem wytworów ludzkiego ducha zawartych w dziełach literackich). Do tych tradycji i osiągnięć hermeneutyki filologicznej nawiąże wybitny przedstawiciel filozofii hermeneutycznej, twórca tzw. epistemologii rozumienia oraz pedagogiki kultury — Wilhelm Dilthey.

- Hermeneutyka p r a w n i c z a jest teorią jednoznacznego objaśniania i rozumienia tekstu prawnego. Pierwotnie pełniła ona funkcję służebną wobec prawodawstwa i nauki prawa. Genezy hermeneutyki prawniczej należy szukać w prawie rzymskim. Dynamiczny rozwój instytucji rzymskiego prawa prywatnego zrodził potrzebę opracowania teorii wykładni. Miała ona zapewnić jednoznaczną interpretację i rozumienie tekstu prawnego. Takie pojmowanie hermeneutyki prawnej przetrwało do czasów nowożytnych¹⁴.

Współcześnie zaznacza się wzrost zainteresowań hermeneutyką prawniczą. Zdaniem wielu prawników (np. J. Essera, K. Larenzaa) ma ona być uniwersalną metodą badania prawa. Istnieją jednak różne do niej podejścia. Wynikają one z różnej wykładni tekstu normatywnego. W związku z tym pojawia się wiele różnych typów rozumienia tekstu prawnego.

Hermeneutyka prawnicza, obok biblijnej i filologicznej, należy do najważniejszych szczegółowych teorii hermeneutycznych. W obrębie hermeneutyki ogólnej daje się zauważyć dalsza dyferencjacja, prowadząca do wydzielenia wielu innych hermeneutyk szczegółowych.

- Hermeneutyka h i s t o r y c z n a należy do tych hermeneutyk szczegółowych, które odgrywają doniosłą rolę w tworzeniu ogólnej i szczegółowej teorii interpretacji. Duże znaczenie ma hermeneutyka historyczna w interpretacji biblijnej, filologicznej i prawniczej. Wielu współczesnych her-

¹⁴J. S t e l m a c h, *op. cit.*

meneutów uważa hermeneutykę za podstawę wszelkich badań historycznych, toteż rola hermeneutyki historycznej będzie ciągle wzrastać.

- Hermeneutyka r e l i g i o z n a w c z a jest szczegółową teorią wykładni różnych tekstów religijnych. Stanowi ona dość osobliwe uzupełnienie i rozwinięcie hermeneutyki biblijnej. Współcześnie, w okresie dialogu ekumenicznego, prób zbliżenia różnych religii, jej rola ciągle wzrasta.

- Hermeneutyka a r c h e o l o g i c z n a (socjologiczna, psychologiczna, politologiczna, dramatyczna, ekonomiczna, muzyczna itp.) to wyraz postępującej dyferencjacji w obrębie hermeneutyki ogólnej. Coraz więcej współczesnych dyscyplin naukowych korzysta z założeń hermeneutyki ogólnej. Istnieje też tendencja odwrotna — osiągnięcia w obrębie szczegółowych teorii wykładni i rozumienia wpływają na rozwój hermeneutyki ogólnej.

- Niezależnie od wyróżnionych tu współczesnych nurtów hermeneutyki, obecnie wyraźnie się zaznacza nurt tzw. hermeneutyki w i e s z c z e j („jasnowidczej”). Zmierza on do zrozumienia przyszłych losów ludzkich na podstawie interpretacji specjalnego typu przekazów symbolicznych, którymi są tu proroctwa, przepowiednie, objawienia, przekazy słowne uzyskane od osób znajdujących się w tzw. śnie somnambulicznym¹⁵. „Prawdy” w hermeneutyce wieszczkiej zawarte są pośrednio w przekazie słownym (pisanym i/lub mówionym). O tego typu prawdach mówi się, iż są „prawdami objawionymi”.

Przykładem hermeneutyki wieszczkiej są próby interpretacji przekazów symbolicznych zawartych w tzw. Centuriach Nostradamusa¹⁶. Ukazują one w sposób symboliczny przyszłe losy ludzkie na tle trzech wyraźnie zarysowujących się sfer ludzkiego życia: 1) sfery ludzkiego trwania, 2) sfery ludzkiego działania, 3) sfery dążeń ludzkich. „Centurie Nostradamusa” stanowią mistrzowskie połączenie tych trzech sfer ludzkiego życia (tego, co jest, tego, co się staje i tego, co ma być) ze sferą kosmiczną, ponadczasową — owym tajemniczym LOGOS.

- Innym szczególnym rodzajem hermeneutyki jest tzw. hermeneutyka s y m b o l i k i m a r z e ń s e n n y c h. Sen może zapowiadać lub odbijać wprost to, co może się zdarzyć, lub ujawniać przyszłe losy ludzkie za pomocą symboli. W tzw. śnie somnambulicznym przyszłe zdarzenia widziane są często „oczyrna niejako wprost”, to znaczy — jawią się takie, jakie są w rzeczywistości. W większości snów zdarzenia i losy ludzkie przed-

¹⁵Sen somnambuliczny pozwala na oderwanie się człowieka od rzeczywistości „tu i teraz” czyli sfery ludzkiego trwania i „wybiegnięcie” w odległą przyszłość. Sen somnambuliczny potocznie nazywany jest zjawiskiem „jasnowidzenia”.

¹⁶E. Ch. C h e e t h a m, *The Prophecies of Nostradamus*, London 1989. Por. także: Z. S z y m a n i a k, *Centurie Nostradamusa. Interpretacje*, Zielona Góra 1990 i in.

stawiane są w sposób symboliczny, toteż istnieje potrzeba ich interpretacji. Od najdawniejszych czasów sztuka interpretacji i wyjaśniania snów, zwłaszcza wieszczych, somnambulicznych (czy też tzw. proroczych) była sztuką szczególnie cenioną. Życie ludzkie wielu starożytnych krajów i cywilizacji (np. Babilonu, Grecji, Egiptu itp.) — obok tzw. wykładni astrologicznej — regulowane było według interpretacji snów. Dość przypomnieć, iż biblijny prorok Daniel wykladał sny (m.in. wyłożył i zinterpretował sławny, proroczy sen Nabuchodonozora — króla babilońskiego). W Piśmie Świętym *Starego Testamentu* znajdujemy wiele proroczych snów (np. Abrahama, Jakuba itp.). W starożytności było to zjawisko tak powszechne, iż ludzie często zbyt mocno wierzyli w wykładnie snów, a nie wierzyli w słowo im objawione, Mojżesz (i wielu innych proroków) zabronił więc wiary w sny. Dziś wiemy dlaczego: klóciło się to mocno z wiarą w Słowo Objawione (Logos).

O n e i r o m a c j a czyli sztuka wykładni snów ma jednak wielu zwolenników. Oparta jest ona na historycznie ukształtowanych doświadczeniach i jako taka nie może stanowić tabu dla współczesnego człowieka. Pewna ograniczona wiedza na ten temat może uchronić go od wielu nieporozumień i zagrożeń.

Współcześnie, zwłaszcza w antynaturalistycznie zorientowanej humanistyce, znaczenie i zakres zastosowania ogólnej i szczegółowych teorii hermeneutycznych wyraźnie wzrasta. Zjawisko to nie jest również obce współczesnej pedagogice. W związku z tym można mówić o hermeneutyce p e d a g o g i c z n e j oraz o tzw. hermeneutycznej koncepcji pedagogiki.

3. PEDAGOGIKA HERMENEUTYCZNA JAKO HERMENEUTYKA SZCZEGÓŁOWA

Hermeneutyka pedagogiczna jest szczegółową teorią interpretacji i rozumienia kategorii form symbolicznych wchodzących w skład dziedziny pedagogiki. Na dziedzinę tę składa się kształcenie i wychowanie pojmowane jako działalność percepcyjna, związana z uzewnętrznieniem (interioryzacją) treści nauczanych czynności w kategoriach zachowań symbolicznych i działalność ekspresyjna, związana z uzewnętrznieniem (eksterioryzacją) treści nauczanych czynności w postaci zachowań symbolicznych. Tego typu działalność może mieć charakter intencjonalny i nieintencjonalny, może być realizowana w instytucjach wychowawczych i poza instytucjami, podejmowana nie tylko w okresie dzieciństwa i młodości, ale także w ciągu całego życia człowieka.

Hermeneutyka pedagogiczna korzysta z ustaleń hermeneutyki ogólnej i niektórych założeń hermeneutyk szczegółowych.

Na jakich ogólnych założeniach opiera się hermeneutyczna koncepcja pedagogiki? Myślę, że wśród ogólnych założeń hermeneutycznej koncepcji pedagogiki powinny się znaleźć następujące ustalenia hermeneutyki ogólnej¹⁷:

- (1) Fundamentalną kategorią hermeneutyczną jest r o z u m i e n i e;
- (2) Rozumienie realizuje się w j ę z y k u i ma charakter s y m b o l i c z n y;
- (3) Język jest tym rodzajem bytu, który można p o z n a ć w p r o c e s i e r o z u m i e n i a;
- (4) Z językowym procesem rozumienia związana jest i n t e r p r e t a c j a (czyli wykładnia) tekstu mówionego lub pisanego;
- (5) Rozumienie i interpretacja stanowią dwa uzupełniające się wzajemnie e l e m e n t y d o ś w i a d c z e n i a h e r m e n e u t y c z n e g o;
- (6) Proces rozumienia polega na ciągłym ustalaniu nowych znaczeń lub odszukiwaniu znaczeń już istniejących;
- (7) Struktura procesu rozumienia jest p r z e s ą d o w a. Oznacza to m.in., że rozumienie poprzedzone jest przesądem, czyli pewnym u s t a l e n i e m p i e r w o t n y m, danym interpretatorowi wprost, intuicyjnie. Daje to tzw. wstępne oświecenie, bez którego żadne rozumienie nie byłoby możliwe;
- (8) Przebieg procesu rozumienia w hermeneutyce jest k o l i s t y. Oznacza to, że całość jest rozumiana przez części szczegółowe i odwrotnie — na podstawie części szczegółowych wnosimy o całości. Jest to tzw. r e g u ł a h e r m e n e u t y c z n e g o k o ł a;
- (9) Rozumienie ma wymiar h i s t o r y c z n y. Oznacza to, że rozumienie ma charakter dziejowy, zmienny w czasie i może być osadzone w pewnym kontekście historyczno-kulturowym. Rozumienie w ujęciu dziejowym opiera się na interpretacji istotnie korygującej poszczególne sensory i znaczenia przypisywane kategoriom symbolicznym;
- (10) Egzystencja ludzka ma swoje podstawy w języku jako w środku porozumiewania się. Język jest więc narzędziem dialogu i komunikacji symbolicznej;
- (11) Mówiąc o komunikacji symbolicznej mamy na myśli język m ó w i o n y i p i s a n y, jak i wszelki inny język symboliczny (gestów, mimiki, ruchów, muzyki, plastyki, techniki, logiki, matematyki, informatyki itp.). Tym językiem jest też język dziecka zanim jeszcze podejmie naukę szkolną języka mówionego i pisanego;

¹⁷J. S t e l m a c h, *op. cit.*

(12) Język jako narzędzie komunikacji symbolicznej pełni funkcję hermeneutyczną, gdyż w symbolu zawarte (zakodowane) są treść (znaczenie) i sens (wartość);

(13) Wszelka wykładnia czyli interpretacja hermeneutyczna jest osadzona w treści (znaczeniu) i wartości (sensie) kategorii form symbolicznych;

(14) We współczesnej pedagogice można wyróżnić:



Pedagogika hermeneutyczna swoim zakresem zainteresowań badawczych obejmuje kategorie form symbolicznych. Pedagogika empiryczna interesuje się zdarzeniami czyli obserwowalnymi faktami, a domeną zainteresowań pedagogiki prakseologicznej są działania, czyli czynności ukierunkowane celem.

Do jakich ogólnych założeń metodologicznych może się odwołać pedagogika hermeneutyczna? Dla pedagogiki hermeneutycznej wydają się ważne założenia czterech podstawowych orientacji metodologicznych. Stanowią je kolejno: 1) orientacja historyczno-kulturowa, 2) orientacja egzystencjalna, 3) orientacja personalistyczna, 4) orientacja fenomenologiczna. Przez „wszczepienie się” nurtu fenomenologicznego i anarchistycznego (tzw. ziemi niczyjej) mogą powstać dodatkowe, zmodyfikowane orientacje metodologiczne. W „czystej” postaci można wyróżnić cztery podstawowe orientacje metodologiczne pedagogiki hermeneutycznej¹⁸:

• W orientacji historyczno-kulturowej można wyróżnić m.in. następujące założenia:

(1) Doświadczenie wewnętrzne jednostki jest doświadczeniem historyczno-kulturowym, toteż wiedza o człowieku i jego miejscu w świecie może być tworzona na podstawie pewnej perspektywy historyczno-kulturowej (tylko z historii człowiek może się dowiedzieć, czym jest — głosił W. Dilthey).

¹⁸J. Gnitecki, *Elementy metodologii badań w pedagogice hermeneutycznej*, Poznań 1989; tenże, *Hermeneutyczna koncepcja pedagogiki*, Poznań 1989; tenże, *Wstęp do ogólnej metodologii badań w naukach pedagogicznych*, Poznań 1989 i in.

(2) Doświadczenie wewnętrzne jednostki jest jakąś częścią doświadczenia społecznego, historycznego i kulturowego, na wiedzę zatem o człowieku i jego miejscu w świecie można spojrzeć analitycznie (jako na pewne indywidualne, jednostkowe doświadczenie wewnętrzne) lub też syntetycznie (jako na pewną całość doświadczenia funkcjonującego w przekazie historyczno-kulturowym).

(3) Prawda o człowieku to prawda o jego kulturze „duchowej”. Prawda ta jest obecna w przekazie historyczno-kulturowym. Dotarcie do źródeł tego przekazu to dotarcie do istoty (esencji) podstawowych jego nośników. Nośnikami tymi są kategorie form symbolicznych.

(4) Kategorie form symbolicznych w perspektywie historyczno-kulturowej mają z góry (*a priori*) ustaloną istotę (esencję). Tworzą więc one stopniowo (na zasadzie kumulacji) gmach wiedzy obiektywnej o kulturze „duchowej” człowieka.

(5) Wiedza na temat człowieka i jego miejsca w świecie w perspektywie historyczno-kulturowej ma więc charakter systematyczny, kumulatywny i ciągły. Jest ona zakodowana w kategoriach form symbolicznych.

(6) Proces narastania wiedzy „obiektywnej” o kulturze „duchowej” człowieka jest procesem kumulatywnym, systematycznym i ciągłym. Realizuje się on w pewnej perspektywie historycznej.

(7) Człowiek wrasta w swoje człowieczeństwo poprzez tzw. proces akulturyzacji. Związany jest on z przejściem od stanu natury do kultury.

(8) Proces akulturyzacji człowieka łączy się z nabywaniem i przestrzeganiem norm kulturowych.

(9) Wszelkie procesy społeczne, w tym i procesy edukacyjne, mają swoje oparcie i odniesienie w kulturze (w procesach historyczno-kulturowych).

(10) W orientacji historyczno-kulturowej istnieje pewna (pozorna) sprzeczność między naturą i kulturą. Natura jest odniesieniem do świata rzeczy, czyli rzeczywistości materialnej. Kultura „duchowa” jest wytworem ściśle ludzkim i w niej wyraża się prawdziwe człowieczeństwo.

(11) Antagonizm natura–kultura zaowocował swoście pojętą epistemologią antynaturalistyczną. Orientacja historyczno-kulturowa w jej tradycyjnym rozumieniu (W. Dilthey) jest właśnie takim programem badań symbolicznych funkcjonujących w przekazie historyczno-kulturowym wynika pewien ich sposób istnienia (egzystencji) w świadomości ludzkiej. Przełożenie istoty (esencji) kategorii form symbolicznych na pewien sposób istnienia (egzystencji) w świadomości ludzkiej dokonuje się w procesie interpretacji.

(13) Proces interpretacji kategorii form symbolicznych w perspektywie historyczno-kulturowej prowadzi do zrozumienia ich istoty (esencji) i wyznacza pewne ramy ich istnienia (egzystencji).

(14) W orientacji historycznej mamy do czynienia z trzema elementami. Są to: kategorie form symbolicznych funkcjonujące w przekazie historyczno-kulturowym; proces interpretacji i rozumienia kategorii form symbolicznych w perspektywie historyczno-kulturowej; doświadczenie wewnętrzne jednostki wyrażające się rozumieniem kategorii form symbolicznych.

(15) Podstawową metodą badania zjawisk w orientacji historyczno-kulturowej jest metoda interpretacji i rozumienia kategorii form symbolicznych w perspektywie historyczno-kulturowej ze względu na z góry (*a priori*) ustaloną ich istotę (esencję).

(16) Proces interpretacji kategorii form symbolicznych jest procesem ciągłym. Wyznacza on pewne ramy całozyciowego programu istnienia (egzystencji) człowieka.

(17) Człowiek w orientacji historyczno-kulturowej jest pewnym „wytworem” i kontynuacją ciągłości historyczno-kulturowej cywilizacji ludzkiej.

• A oto najważniejsze założenia orientacji egzystencjalnej:

(1) Doświadczenie wewnętrzne jednostki w perspektywie egzystencjalnej jest zjawiskiem *n i e p o w t a r z a l n y m* (przez drugiego człowieka) i *n i e p o w t a r z a l n y m* (nie mającym odpowiednika w zjawiskach masowych).

(2) Doświadczenie wewnętrzne jednostki jest w perspektywie egzystencjonalnej zjawiskiem historycznie i kulturowo *z m i e n n y m* i *a u t o n o m i c z n y m* (przypisanym immanentnie tylko danej jednostce).

(3) W perspektywie egzystencjalnej można z człowiekiem prowadzić dialog i poprzez dialog uobecnić się, niejako „wpisać się” w doświadczenie wewnętrzne jednostki (tzw. nurt personalno-dialogiczny).

(4) W perspektywie egzystencjalnej można „wczuwać się” empatycznie w sytuacje życiowe człowieka, „rozumieć go” i starać się wspólnie z nim przeżywać pewne wartości (tzw. nurt przeżyciowo-wspólnotowy).

(5) Prawda o człowieku w perspektywie egzystencjalnej obecna jest w istnieniu człowieka (Heideggerowskie „Bycie-w-Świecie”).

(6) Na problem istnienia człowieka („Bycia-w-Świecie”) można spojrzeć z punktu widzenia kategorii form symbolicznych.

(7) Kategorie form symbolicznych tworzone są w procesie egzystencji. Człowiek jest tu jednostką „skazaną” na proces tworzenia.

(8) W kategoriach form symbolicznych „kodowane” są sens (wartość) i znaczenie (treść) życia (egzystencji) człowieka.

(9) Interpretacja kategorii form symbolicznych w perspektywie egzystencjalnej odbywa się ze względu na sposób ich istnienia (egzystencji) w życiu człowieka.

(10) Ze sposobu istnienia (egzystencji) kategorii form symbolicznych wynika ich istota (esencja). Można to zapisać w sposób następujący:



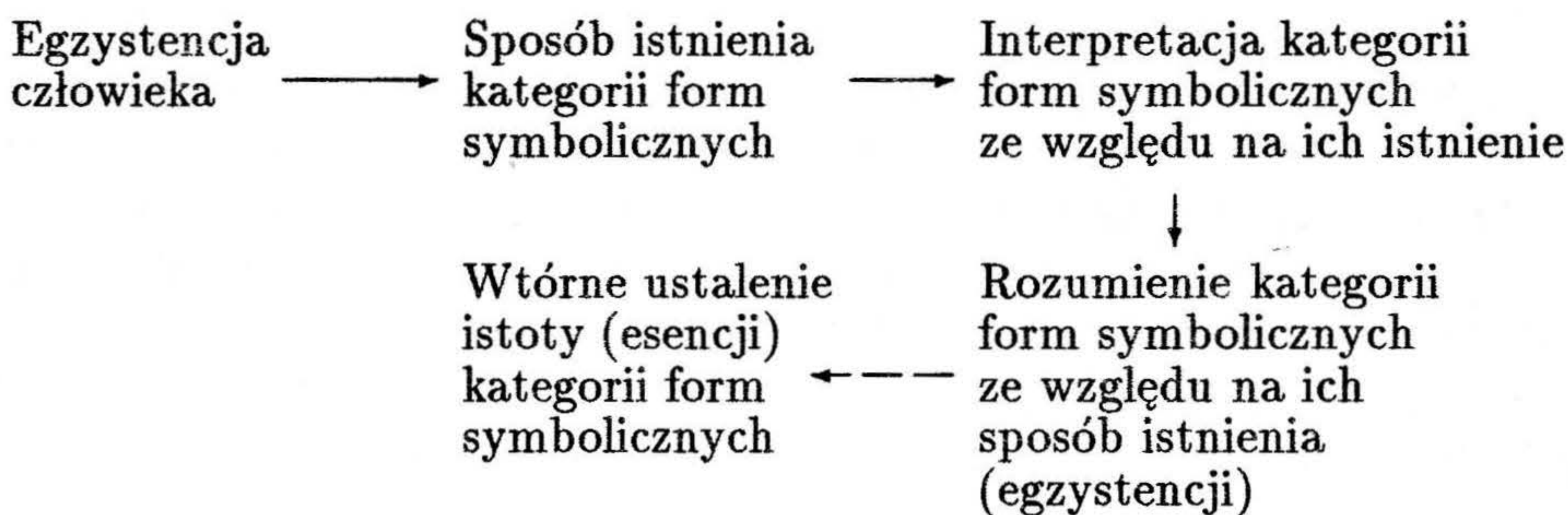
(11) W orientacji hermeneutyczno-egzystencjalnej sposób istnienia (egzystencji) kategorii form symbolicznych wyznacza zawsze ich istotę (esencję).

(12) Człowiek „dorabia się” swojej indywidualności i „zaznacza” swoją obecność w świecie zawsze wówczas, gdy poprzez swoją egzystencję próbuje dojść do istoty (esencji) sensu (wartości) i znaczenia (treści) kategorii form symbolicznych.

(13) Podstawową metodą badawczą w orientacji hermeneutyczno-egzystencjalnej jest metoda interpretacji kategorii form symbolicznych ze względu na z góry (*a priori*) ustalony sposób ich istnienia (egzystencji).

(14) Metoda interpretacji kategorii form symbolicznych jest zredukowana, dotyczy bowiem interpretacji kategorii form symbolicznych ze względu na ich sposób istnienia (egzystencji).

(15) Interpretacja i rozumienie kategorii form symbolicznych w orientacji hermeneutyczno-egzystencjalnej może być przedstawiona w sposób następujący:



(16) Doświadczenie wewnętrzne jednostki jako doświadczenie egzystencjonalne w prezentowanej orientacji uwikłane jest w wyznawany światopogląd, funkcjonuje więc w trybie edukacyjno-światopoglądowym.

(17) Uwolnienie doświadczenia wewnętrznego od wyznawanego światopoglądu dokonuje się poprzez „wszczepienie się” nurtu fenomenologicznego.

• Podstawą prowadzenia badań w orientacji personalistycznej są m.in. następujące założenia:

(1) Personalizm hermeneutyczny perswaduje zarówno metafizyczne (transcendentalne), jak i materialistyczne (descendentalne) pojmowanie indywidualności ludzkiej.

(2) Prawda o indywidualności ludzkiej zapośredniczona jest w dialogu z osobą.

(3) Przedmiotem dialogu jest interpretacja i rozumienie sensu (wartości) i znaczenia (treści) kategorii form symbolicznych.

(4) Kategorie form symbolicznych stanowią reprezentację pewnej dziedziny form symbolicznych, a ta wchodzi w skład sfery wartości jako sfery życia człowieka. Tak pojmowane kategorie form symbolicznych funkcjonują w pewnym kontekście kulturowym.

(5) Wrastanie człowieka w indywidualność ludzką odbywa się poprzez nabywanie doświadczenia wewnętrznego. Doświadczenie wewnętrzne wyraża się rozumieniem sensu (wartości) i znaczenia (treści) kategorii form symbolicznych.

(6) W orientacji personalistyczno-hermeneutycznej przyjmuje się odgórne (*a priori*) założenia co do istoty (esencji) i sposobu istnienia (egzystencji) kategorii form symbolicznych.

(7) W prezentowanej tu orientacji istnieje interakcyjne warunkowanie się istoty (esencji) i sposobu istnienia (egzystencji) sensu kategorii form symbolicznych, czyli



(8) Rozumienie kategorii form symbolicznych w orientacji personalistyczno-hermeneutycznej jest procesem historycznie ewolucyjnym, zmiennym w czasie. Na rozumienie kategorii form symbolicznych można spojrzeć z trzech stron.

(9) Z jednej strony rozumienie zależy od wzajemnego warunkowania się istoty i sposobu istnienia zjawisk występujących w postaci form symbolicznych.

(10) Z drugiej strony rozumienie kategorii form symbolicznych zależy od kontekstu kulturowego, w którym one funkcjonują.

(11) Z trzeciej strony rozumienie kategorii form symbolicznych uzależnione jest od posiadanego doświadczenia wewnętrznego jednostki.

(12) Dziedzina form symbolicznych i kontekst kulturowy, w których kategorie form symbolicznych funkcjonują oraz doświadczenie wewnętrzne jed-

nostki w zakresie rozumienia kategorii form symbolicznych to trzy podstawowe kategorie badawcze orientacji personalistyczno-hermeneutycznej.

(13) Sens (wartość) i znaczenie (treść) kategorii form symbolicznych uzależnione są od dziedziny form symbolicznych, kontekstu kulturowego i doświadczenia wewnętrznego jednostki.

(14) Jednostka tworząc swoją indywidualność ludzką dokonuje istotnych przesunięć kategorialnych w obrębie kategorii form symbolicznych, to znaczy przyznaje pewnym kategoriom form symbolicznych większe znaczenie, a jednocześnie pewnym kategoriom form symbolicznych to znaczenie umniejsza.

(15) Podstawową metodą badawczą orientacji personalistyczno-hermeneutycznej jest metoda interpretacji i rozumienia ustanawiającego nowe sensy i znaczenia kategorii form symbolicznych w zależności od dziedziny, którą reprezentują, kontekstu kulturowego, w którego obrębie funkcjonują i posiadanego doświadczenia wewnętrznego jednostki.

(16) Jednostka tworzy indywidualność ludzką i włącza się w dzieło doskonalenia całokształtu stosunków społecznych poprzez nabywanie doświadczenia wewnętrznego i odwoływanie się do coraz bardziej pełnego (doskonałego) rozumienia kategorii form symbolicznych składających się na sens (wartość) i znaczenie (treść) życia człowieka.

(17) Z uwagi na uwikłanie światopoglądowe owego rozumienia, orientacja personalistyczno-hermeneutyczna funkcjonuje w trybie edukacyjno-światopoglądowym. Uwolnienie się od interpretacji światopoglądowych dokonuje się m.in. poprzez „wszczepienie” nurtu fenomenologicznego.

• U podstaw orientacji fenomenologicznej znajdują się m.in. następujące założenia:

(1) Fenomenologia jako orientacja filozoficzna powstała w wyniku zachwiania się wiary w możliwość uzyskania obiektywnej prawdy o świecie i o człowieku na podstawie dotychczas stosowanych założeń badawczych (zwłaszcza w tzw. nurtach scjentystycznych: indukcyjnym, hipotetycznym, esencjalizmem, anarchizmem metodologicznym i in.).

(2) Fenomenologia zrodziła się więc z troski o prawdę o świecie, w którym mieszka człowiek i z troski o prawdę o samym człowieku.

(3) Dotychczas głoszone „prawdy” o świecie są wynikiem uwikłania światopoglądowego, toteż mówi się: jaki światopogląd, taka prawda o świecie i człowieku.

(4) Nauka i wszelka wiedza (zarówno naukowa, jak i potoczna) uwikłane są w wyznawany przez ich przedstawicieli światopogląd.

(5) Koniecznym więc warunkiem poznania naukowego jest neutralizacja światopoglądowa (zwana niekiedy aksjologiczną) podmiotu badającego, czyli neutralizacja wyznawanego przez badacza światopoglądu.

(6) Dotychczasowa wiedza (na gruncie orientacji scjentyistycznych i antyscjentyistycznych) jest pochodną wyznawanego światopoglądu. Kolejnym więc warunkiem poznania naukowego jest tzw. redukcja fenomenologiczna, czyli wzięcie w nawias epistemologicznej dotychczasowej wiedzy o danym przedmiocie badań (tzw. *epoche*).

(7) Poznanie naukowe ma charakter pojęciowy (czyli symboliczny).

(8) Wiedza w orientacji fenomenologicznej powstaje w warunkach nieprzyjmowania z góry (*a priori*) żadnych założeń co do istoty i sposobu istnienia zjawisk. Jest to tzw. wiedza bezzałozeniowa i bezpośrednia — dotyczy bowiem bezpośrednio badanych zjawisk.

(9) Wiedza bezzałozeniowa i bezpośrednia jest też wiedzą źródłową dla poznania pojęciowego.

(10) Szczególnym typem doświadczenia fenomenologicznego jest tzw. przeżycie istoty (esencji) danego zjawiska. Ten typ doświadczenia fenomenologicznego nazywa się doświadczeniem ejdetycznym.

(11) Przeżycie istoty (esencji) pojedynczego zjawiska nazywane jest też indukcją ejdetyczną. Każde przeżycie bowiem związane jest tu z konkretnym „pojedynczym” zjawiskiem. Pojedyncze przeżycia ejdetyczne prowadzą do pojedynczych sądów. Te z kolei przenoszone są na poznanie pojęciowe.

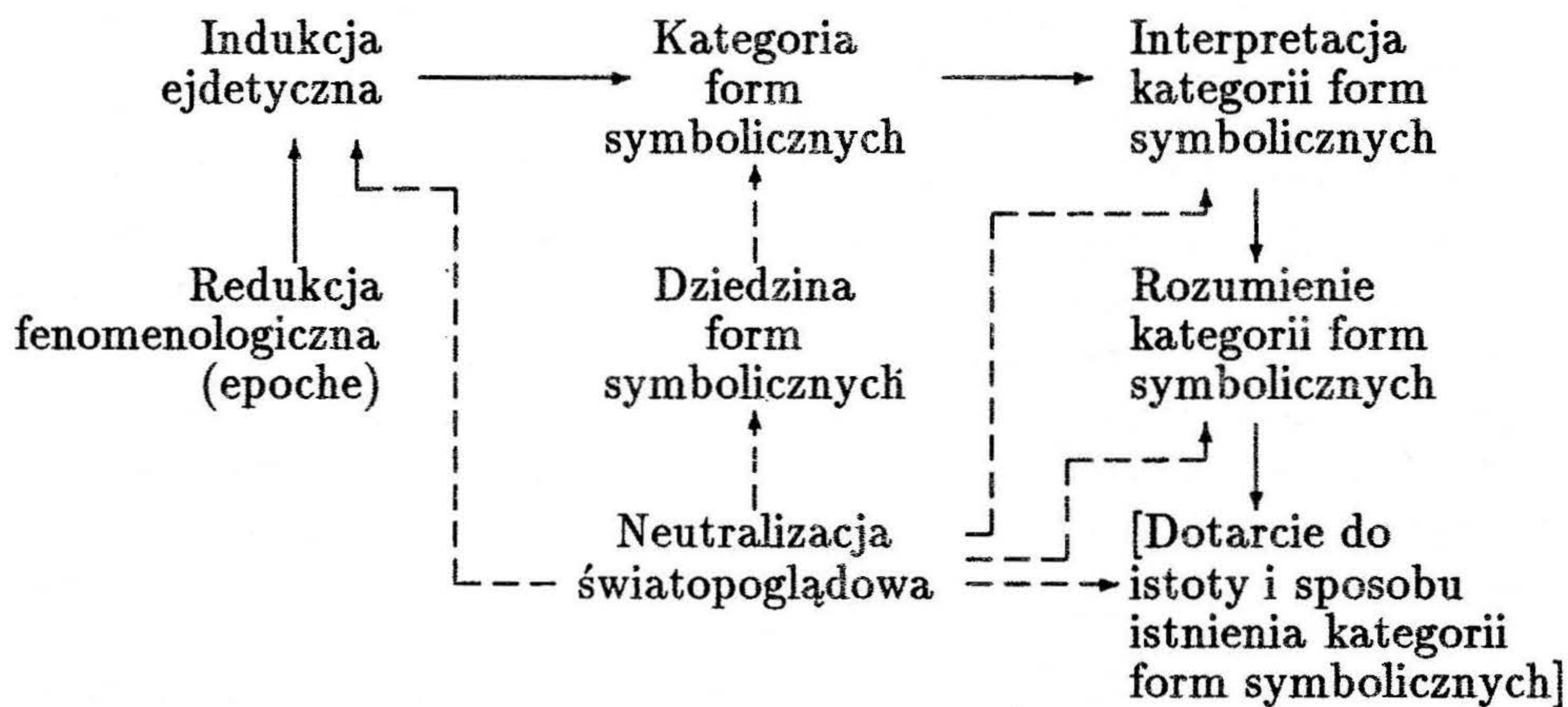
(12) fenomenologia jako orientacja metodologiczna jest więc bezzałozeniową teorią poznania (w znaczeniu nieprzyjmowania żadnych odgórnych założeń co do istoty i sposobu istnienia badanych zjawisk).

(13) Wiedza w ujęciu fenomenologicznym jest wiedzą niepewną (ze względu na dotychczasowe uwikłanie światopoglądowe) i „czystą” (w znaczeniu: bezzałozeniowa, bezpośrednia, wolna od uwikłań itp.).

(14) Pierwotnie fenomenologia powstała jako „idealistyczny scjentyzm” lub też (wg Husserla) jako tzw. epistemologia badań rygorystycznie naukowych. Jej jednak znaczenie uwidocznilo się najwyraźniej w tzw. orientacjach antyscjentyistycznych — w tym zwłaszcza w hermeneutyce.

(15) Podstawowa kategoria hermeneutyczna — „rozumienie” — w znaczeniu fenomenologicznym oznacza próbę dotarcia do istoty (esencji) i sposobu istnienia (egzystencji) badanych zjawisk występujących w postaci kategorii form symbolicznych (w warunkach tzw. *epoche*).

(16) Próba dotarcia do istoty (esencji) i sposobu istnienia (egzystencji) kategorii form symbolicznych w perspektywie hermeneutyczno-fenomenologicznej może być przedstawiona w sposób następujący:



(17) Kategorią form symbolicznych jest wszystko to, co posiada określony sens (wartość). Rozumienie w ujęciu hermeneutyczno-fenomenologicznym jest swoistą próbą dotarcia do istoty i istnienia sensu (wartości) kategorii form symbolicznych.